

„Nincs tulajdon kecsék hiján...”
(Fábchich József poétikája)

Hogyha Magyar könyvére találj; jó legyen,
akár roj; Meg vegyed: ámbátor olvasod
azt foja sem.

QviPhœbum, Muſaqve colit, qvalem effe libenter
Me dederim, ſumma furgens de luce, difertis
Immoritur libris, ac cætera ridet ineptus:
Huetius Epiftola 2.24

A fenti idézet az ajánlása annak az 1804-ben megjelent 360 oldalas könyvnek, amely egy győri paptanár, Fábchich József életművének csekély töredékét tartalmazza és amely mind ez idáig az egyetlen tudományos és művészi igénytel megszerkesztett anyag, amely nyomtatásban megjelent tőle. Ógörög költők verseinek fordításaiából és a hozzájuk írt jegyzetekből áll a mű, s szerzője szerint csak melléklete kíván lenni egy majdani nyelvészeti-verstani munkának. Kezünkben van tehát egy könyv, amely önmagában véve sem önálló, most mégis ez alapján kísérünk meg rekonstruálni egy egész elfeledett életművet, tágabban értelmezve pedig egy olyan poétikai kánont, amely nem könnyen bár, de végül is alulmaradt azzal a rendszerrel szemben, amit ma megújított magyar versírásnak nevezünk.

A fábchichi életmű jól modellálja, milyen is lenne költészetünk, nyelvünk, beszédünk ma, ha a nyelv- és versújítás vitáiból nem a Kazinczy és Kölcsey nevével fémjelezhető irányzat kerül ki győztesen. Századunk feladata volt, hogy fölfedezze magának az alkotókat, akik nem fértek be a Szépművelés halomban lassanként kikristályosodó és onnantól kezdve irányadó költészeti kánonba: a Berzsenyiket, az Ungvárnémeti Tóthokat, a Baróti Szabókat. Ha az elsővel nem is, de a két utolsóval mindenképpen párhuzamba állítható Fábchich József költői és műfordítói életműve.

Mivel ezen dolgozat keretei nem engedik meg a kéziratban maradt munkák részletes ismertetését, azokkal csak érintőlegesen fogok foglalkozni. Tekintve, hogy az egyéb nyomtatásban megjelent művek mind alkalmi verse-

zetek, s mint ilyenek nem képezhetik részletes elemzés alapját, elsősorban a fõnt említett *Magyarra fordítatott Pindarus...*¹ címû könyvre fogok hivatkozni, amely bár fordítás, mégis minden esetben maradéktalanul tükrözi Fábchich sajátos alkotói módszerét.

Dunántúl

Fábchich József 1753-ban Kõszegen született. Láthatjuk, dunántúli származású, s már ez a tény õnmagában elég lehet, hogy lokalizálni tudjuk irodalmi életmûvét és annak késõbbi sorsát. Túlzott sarkítás lenne a XVII–XIX. század fordulójának dunántúli költõiben valamiféle egységes irodalmi mûhely tagjait látni, de szembetûnõ jelenség pályáik hasonló alakulása. A Linzben elfeledve meghaló tapolcai Batsányi, a niklai remeteségbe menekült Berzsenyi, a Virten csõndben elhallgató Baróti Szabó (aki bár erdélyi ugyan, de akit munkássága Kassához kötött) és Fábchich élete mind amiatt terelõdött vakvágányra, mert szembekerültek (éspedig éppen dunántúliságuk miatt) a Kazinczy és csoportja által diktált poétikai doktrinákkal. Hogy a „tiszaiság” és a „dunaiság” kérdése mennyire élõ probléma volt a korban, azt mind Berzsenyi és Kazinczy levelezése,² mind pedig a Kazinczy-kör egyéb írásban elszórt megjegyzései bizonyítják.³ Mivel a „dunaiak” korántsem tekinthetõk olyan egységes csoportnak, mint Kazinczyék – gondoljunk csak a prozódiai vita személyeskedésbe torkolló polémiáira –, a köztük lévõ ellentétek nem értelmezhetõk „kétfrontos harcként”. (Ha jobban megfigyeljük Kazinczy nyelv- és költészetegységesítõ programját, olyanfajta fokozatos kanonizálást tapasztalunk, amit joggal nevezhetünk szalámitaktikának, – a leoninisták kiszorítása után a dunántúliak, majd a debreceniek következtek.) De a dunántúliság csak az egyik oka Fábchich az irodalomban elfoglalt marginális helyzetének.

Iskolák

Fábchich horvát eredetû polgári családból származott, de ennek ellenére, vagy talán éppen ezért fokozottan élt benne a magyarsághoz tartozás tudata. 1763-tól szülei beadták a jezsuiták helybéli kollégiumába. A hat osztályból álló gimnáziumban kizárólag latin nyelven folyt az oktatás, fontos szerepet kapott a poézis, a prozódia és a retorika tantárgya. Nagy gondot fordítottak a görög nyelvre, itt tanult meg Fábchich görögül annyira, hogy talán csak Ungvárnémeti Tóth László nyelvtudása mérhetõ hozzá. Iskolájáról késõbbi mûveiben szívesen és gyakran ír; a *Pindarus* elõszavában például így di-

csekszik Alma Materével: „Az hozzá szükséges görög nyelvet nem az Konstan-cinápoli, hanem Kőszögi Univerzitasban szereztem.” Az itt eltöltött évek emléke az a három disztichonból álló versike, amelyet Fábchich később a *Pindarus* jegyzetei közé is beiktatott, mint a verslábat bemutató mintát:

Aestiva Carmina

[...]

Hallod-e vánkosodon nagy Üllővasat ütni kovácsot?

Hallod-e mint kukorít álmos Álomra kakas?

Szégyen ugyan tollas Nyoszolában heverni Deáknak

Nosza töröld ki szemed, nógat ugrásra Tavasz.

A gimnázium hat évére a győri Jezsuita Akadémia következett, ahol 1771-től kispapként folytatta tanulmányait. A rend 1773-as feloszlata után is Győrött maradt, itt is szentelték pappá két év múlva. Későbbi kedvezőtlen megítélésében nagy szerepe volt annak, hogy kortársai mint exjezsuitát könyvelték el. (Ez különösen a református és szabadkőműves Kazinczy szemében volt szálka, 1806-ban Kis Jánostól és Németh Lászlótól is információt kért erre vonatkozólag; Németh a válaszlevélben így tájékoztatja: „*F. a győri Dioec. Calendáriumában így tituláltatik: In lycaeo Episcopali Jauriensi Theologiae Moralis et Pastoralis, Juris item Cannonici Professor Publ. Ordin. Itt amint ládd nincs kitéve, hogy exjezsuita volna, de az.*” Kazinczy a „nyomozás” bizonytalan eredménye ellenére több levelében is jezsuitaként említi Fábchichot.⁴⁾ Az efféle kortársi és utólagos beskatulyázást példázza, hogy Fábchich a levelezésekben, későbbi tanulmányokban, mint „mokány győri pap” jelenik meg, bár a korabeli leírásokból tudjuk, hogy kifejezetten magas, szikár ember volt.

Előkészületek

Ezek után a helyi püspöki felügyeletű gimnázium első grammatikai osztályának tanára lett. Az intézmény hasonló szerepet játszott az ország katolikusainak körében, mint a reformátusokéban a debreceni kollégium. Itt tanított többek között Istvánfy Elek, akinek poétika tankönyvét egész 1854-es betiltásáig az egész országban használták, Kazi Ferenc történetíró, a teológus Balogh Sándor és Rájnis József. Ez utóbbival együtt határozza el Fábchich a magyar nyelv oktatásának kiszélesítését, ami pedig a II. József alatt állami felügyelet alá helyezett iskolákban igen merész cselekedetnek számított. Huszonkét évi tanítás alatt kora egyik legelismertebb pedagógusa lett, a kilencvenes évekre már ő jelentette a legfőbb vonzerőt a Győrbe jelentkező diá-

koknak. Legkedvesebb tanítványa, Pázmándi Horváth Endre így emlékezik meg róla: „Szorgalma és olvasása majdnem hitelen fölül való nagy. Fő stúdiuma a görög és római írók, kiknek kivonásaikkal tele volt feje.”⁵

Tanítási rendszerét „görög mintára” szervezte, délelőtti órái közé zenei képzést is iktatott, ahol „klavírjának késéretével” előadta ódáit is. Diákjaival régi magyar könyveket olvastatott, sőt a többszöri tiltás ellenére is magyar nyelven tartotta hittanóráit. Péteri Takáts József, aki 1776 és 1780 közt volt tanítványa, így ír: „Főkép Fábchichnak köszönhetem, hogy már gyerekkoromban magyar nyelvű könyvekhez jutottam s hogy már ekkor lelkesedéssel olvastam Faludinak gyönyörű munkáit.”⁶ Külföldi folyóiratokat rendelt az iskolának, köztük csillagászati lapokat, mivel az asztronómiai stúdiumokra is nagy súlyt helyezett; nagy papírtáblán gombostűkkel jelölte a csillagok napi állását. Délutánonként kötelező labdajátékokra került sor, ezt hadijátékok, futóverseny, majd este „csillagnézés” követte. Jeles tanítványai nevét időről időre megjelentette az iskolai újságlevelekben.⁷ Az ifjúság nevelésén kívül lelkipásztorkodással is foglalkozott. Több szentbeszéde maradt fenn az 1776–85 közti időből, mint a város legjobb szónokát többször kérték föl különböző rendek prédikálásra. Fennmaradó idejét ritka szavak gyűjtésének szentelte. „A' közrendbeli embereket különféle tárgyak elnevezéséről megkérdezte, és a' mi még csűrjében nem vala, követvén a munkás gazdát nyereségét abba takarította.”⁸

A győri triász

Ez azonban mind csak előkészítette élete 1785-ös nagy fordulópontját. Ekortól beszüntette lelkipásztori működését, de még kedves iskoláját is ott akarta hagyni – a pozsonyi *Magyar Hírmondó* megszűnte után Győrbe költöztek a szerkesztők, Rát Mátyás és Révai Miklós. A két gimnáziumi tanár, Rájnis és Fábchich különösen ez utóbbi hatása alá került. A kassai triász, Kazinczy, Batsányi és Baróti Szabó példájára megalakították a *győri triászt*. A kassaiak mintájára kiosztották egymás közt a feladatokat: Rájnis fordított, Révai a magyar költőket kezdte kiadni – meg is indította a *Költeményes Gyűjteményt* Faludi Ferenc verseinek kiadásával –, Fábchich pedig Révai biztatására nyelvészettel kezdett foglalkozni. Valószínűleg Révainak köszönhető az is, hogy ettől az időtől kezdve megszorodtak Fábchich kézírataiban a Blumauertől és Voltaire-től vett kivonatok.

Révainak barátaira való hatása a külsőségekben is megnyilatkozott. Őt követve levetették egyházi ruhájukat, és a győriek megrökönyödésére a három pap magyar ruhában és hosszú bajusszal jelent meg az utcán. Ezért nemsokára föl is jelentették őket, az egyházmegye alá tartozó két pap ügye

püspöki bíróság elé került: „1790 liessen Rajnis und Fabchich sich, als ächte patriotische priester, bajuszen wachsen, und ihre Obern konnten die zwei Freunde mit Harter Mühe dazu bringen, dass sie die Schnautzbärte ablegen.“⁹ Sajat igazuk bizonyítására írta Fábchich *A magyar ruhába öltözött bajuszos magyarországi papnak védelmezése*¹⁰ című satirikus röpiratát, amely természetesen nem jelenhetett meg. Ebben a munkában azt hangoztatja, hogy a magyar ruhában járó, magyar könyveket olvasó papoknak feleséget kéne ígérni, ami azonban csak akkor valósulhatna meg, ha a pápa is magyar lenne. A kérdés még a Pindarus megírásakor is foglalkoztatta Fábchichot, erre utal a VII. nemeai dal ajánlása: „amint a természet urak megáldott, azt többé nem borotválom le.” A röpirat megírásának kitudódásával mindössze csak azt érte el, hogy ismét följelentették, ezúttal az ifjúság megrontásáért.

Ruházatukkal, tudatosan polgárpukkasztó magatartásukkal – mint például amikor szándékosan nem fogadják a papnak járó köszönéseket, hanem rezzenéstelen arccal továbbmennek¹¹ – hamarosan hírhedtté váltak. Munkájuk híre Kazinczyt is arra készítette, hogy 1789-ben Győrön keresztül utazzon Bécsbe s ettől kezdve figyelemmel kísérje a triász ténykedését.

Fábchich ebben az időben latin nyelvű szótárt szerkeszt, amelyben a ritka vagy elfeledett magyar szavakat, szólásokat magyarázta. Ehhez az általa gyűjtött szavakon kívül felhasználta Szenczi Molnár, Pápai Páriz Ferenc és Apáczai munkáit is. A szótár Fábchich több munkájával együtt az 1809-es győri tűzvészben megsemmisült. Egyetlen dokumentumunk ebből a korszakból egy latin nyelvű episztola, melyet Majláth Antalhoz írt a költő, s amelynek célja a vagyonos püspök mecénásnak való felkérése.¹²

A következő években nyelvészeti munkáit készítette el Fábchich. Részletes bemutatásukra itt nincs mód, Hadnagy László azonban hosszabb tanulmányt szentelt a témának 1944-ben (mindezidáig utoljára elemezve részletesen Fábchich munkásságát).¹³ Annyit mindenesetre érdemes megemlíteni, hogy ő fogadta el először Sajnovics finnugor elméletét, sőt később a Pindarusban is Sajnovicsnak, a „magyar csillagvártásnak” ajánlja az egyik ódát. A többéves munka (1790–95) eredménye a *Magyar Kálepinus* és a *Kengyelfutó* című két szótár. Barátai csodálták fáradhatatlanságát, Kis János, aki ebben az időben a győri evangélikus gimnázium rektora lett, így ír erről *Emlékezéseiben*: „Mikor meglátogatom, vagy másképp vele összejövök, legörömebbem emlegeté azt, hány régi magyar szót talált”.¹⁴ Fábchichot tudományos munkáival sorra érték a kudarcok – a tankönyvnek szánt *Kálepinust* a cenzor elutasította, kété formátumú történelemkönyvét, a *Historia Regum Hungariae*-t nyomdába érkezése előtt betiltották, végül pedig a *Kengyelfutó* állami költségen való ki nyomtatására tett ígéretet indoklás nélkül visszavonták. Ez utóbbi mű

különösen érdekes amiatt, hogy egyszerre tartalmaz régies és Fábchich által kitalált szavakat is. Álljon itt a teljesség igénye nélkül néhány ma is használatos szóalkotása: *emberevő, viziló, tétel, tünet, napéjegység, hangjegy, előszó, végszó, vasrugó, vágány* (a cezúra szó helyett!), *bekebelez*. Elsősorban prozódiai okokból, a magyaros hanglejtés miatt kreálta a például következő szavakat: *Alchimista = Alkumista; Duumvir = Amandár; Echo = Keho; Eleemosyna = Alamosna; Experientia = Áperencza; Idea = Ádia; Pentemetrum = Pentamérón*. Magyarra tette a görög verslábak helyét is: *Jambus = Nyilas; Dactylus = Újnyi; Anapestus = Ráknyi; Spondaeus = Hüvelyknyi; Trochaeus = Futó*.

1749-ben Bessenyei Jámbor szándéka és Révai Plánuma után ő is megírta a felállítandó Tudós Társaság feladatairól szóló röpiratát, amelynek szintén a *Plánum* címet adta. A művet Révai készült kiadni, csak hogy közbeszólt valami, ami nemcsak Fábchich és Révai barátságát, de a győri triász működését is megszakította.

Fábchich volt tanártársa, Balogh Sándor, akivel Révai Győrbe kerültekor többször összetűzött, a győri egyházkerület kanonokja lett. Fábchich a visszavont anyagi támogatás felülbírálását várta magas pozícióba került kollégájától, akivel a gimnáziumban jó barátságban is állt. Magyar nyelven üdvözlő verset írt a beiktatásra, aminek nyomtatott példányait az ünnepségen ki is osztották.¹⁵ Az alkaiosi sorokban írt ének valóban közepes szintűre sikerült, nem is a metrika, hanem a közhelyekből összefércelt képek miatt. A magát elárultnak érző Révai még a helyszínen ezt írta a kézről kézre járó nyomtatvány hátoldalára: *„delirium Fabchichianum”*. A vers visszakerült Fábchich-hoz, aki válaszul egy pentametert rögtönzött Révai sorai alá: *„Poetis canto ego, mina et alta fatus.”* Bár a ceremónián már mindenki rájuk figyelt, Révai még egyszer visszaküldte a papírt, immár egyértelműen sértő szöveggel: *„Te írsz verset? Valóban azt gondolhatja ki-ki, hogy nincs eszed.”* A botrányba fulladt beiktatás heves szóváltással végződött, s így Fábchich nemcsak költőtársa barátságát, hanem egyetlen pártfogója jóakarátát is elvesztette.

Fordítások

Az epizód után Révai elhagyta Győrt, Fábchich pedig abbahagyta a volt barátja által sugalmazott nyelvészeti munkák szerkesztését. Újra az egyházi szónoklatokkal kezd foglalkozni. Valószínűleg ekkor szilárdulnak meg a költői és a beszélt nyelv keletválasztásáról alkotott nézetei. A görög aiol és dór nyelv különbségeit alapul véve, úgy látja, hogy az általa dallamosabbnak tartott dunántúli nyelvnek kell a költészet nyelvévé lennie, míg a felső-tiszai

nyelvjárás egyszerűbb szavai miatt a köznapi beszéd alapja lenne. Sajnos ezen tétele írásban is kidolgozva nem maradt ránk, csak tanítványai elmondása alapján rekonstruálható.¹⁶ A *Pindarus* kidolgozásán is látszik azonban, hogy tudatosan más szavakból állítja össze a verses részeket, mint a prózai betéteket. A jelenségre később Kazinczy is fölfigyelt: „Egészen másnak tetszett mikor valamiről szólott és másnak mikor írt”,¹⁷ más helyen kifejezetten dórnak említi Fábchich általa affektálnak tartott dunántúliságát.¹⁸

Pár esztendő múlva hozzálátott a görög lírikusok fordításához is, saját bevallása szerint is Rájnisk *Kalauza* alapján.¹⁹ Erről a *Pindarus*ban is megemlékezik a Rájnisknak ajánlott *IV. Olimpiai dal* előszavában: „Ez *Pindarus egyedül Kalauzodnak köszönheti vagyonosságát.*” Megkezdett munkáját nemsokára abbahagyta, mivel Balogh kanonoknál hosszas kérésre mégiscsak sikerült elérnie, hogy megkapja a győri szeminárium egyházjogi tanszékvezetői állását. A fordításhoz csak 1799-ben tért vissza, ekkor írta meg a görög lírikusok életrajzát, amelyhez adatait Plutarkhosztól merítette. Bár a teljes munkát már 1802-ben befejezte, csak egy évvel később kapta meg a cenzori imprimátumot. Még ebben az évben „reklámkampányt” indít a műnek, szétküldi a *Tudósítás Pindarus Anakreon munkájának fordítása iránt* című verses körlevélét:

Magyarra fordítottam Pindarust

[...]

Szabados ötös Jambussat kürtölök,

Hogy öt forint, ötven pénzeket

Szabadoson előre megfizessetek.

Pindarus

Fábchich nagyon bízott benne, hogy e műve meghozza számára az országos sikert. Egyfelől mert tudta, hogy ez a görög lírikusok első teljes magyar fordítása, másfelől mert úgy hitte, hogyha példákkal is bizonyítja a dunántúli „dór” nyelv alkalmasságát a versíráshoz, el fogják ismerni igazát. Ezért nem egyszerűen fordításantológia a *Pindarus*, hanem terjedelmes elméleti részt is tartalmaz. A könyv tartalmát négy csoportba lehet osztani: maguk a tulajdonképpeni fordítások, a hozzájuk írt ajánlások, a költői életrajzokon kívül részletes verstani útmutatót is tartalmazó *jegyzések*, és az ezekre példaként felhozott saját versek. A befejező versikében a csalódásai ellenére is vakon bizakodó költő hangja szólal meg:

*Pindare végre jutál. Iupiternek haragja, se nyíla
Sem vas üdőnek éhes foga tégedet el nem emészthet.
[...]
Merre Magyar Koronának szikra szórja sugárait önti,
Kézbe Tudós forogat: sok ezer napi századokon túl,
Hogyha Sibilla beszél igazat, bizony élek örökön.*

Már az előszóban kiderül, hogy az egész munka nem más, mint a soha ki nem adott *Kengyelfutó* melléklete, illusztrációja: „*Hogy Szótári Kengyelfutómat oly szárazon ki ne adjam, melléje fordítottam mulatságbul az Henricus Stephanusban foglaltatott apró Lantosokat, azomban méltán tartottam némelyeknek szemre hányásoktul, kik az gördíthették: Hallod-e! hol az apróbb Lantosok vagynak, ott vagyon ám Pindarus is, minek adsz egy zsebbe való könyvecskét csonkíttatván?*” Hogy a „*mulatságbul fordítás*” vagy az „*élek örökön*” vágya közül melyik tükrözi igazából Fábchich alkotói magatartását, nem nehéz eldönteni, ha összeszámoljuk a mű jelentőségére célzó elejtett megjegyzéseket. Mindenesetre biztos, hogy a költői lelkesültség és a szaktudósi pontosság egyszerre nyomja rá bélyegét a kötetre. Fábchich a fordításhoz teljes egészében a Henricus Stephanus-féle gyűjteményben kiadott verseket használta fel, de a jegyzet-blokk elkészítése saját kutatásainak eredménye. Fábchich még itt a bevezetőben elmagyarázza a hátul közölt verstani táblázat használati utasítását: a pindaroszi ódák minden sora előtt egy szám szerepel, amely a táblázatból kikeresve egy verslábbal azonosítható. Mindezek végén ironikus önelégültséggel jegyzi meg: „*...mely verseket Pindarus egész élete folytán egyenként irdogált, én három hét héján egy esztendő alatt lefordítóan kerekembe semmi bomlást nem tapasztalék.*”

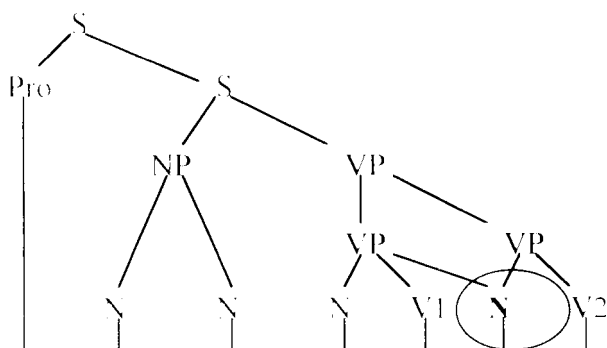
Bár Fábchich számára a Pindarosz-fordítások a legjelentősebbek, most mégsem elsősorban ezekről lesz szó, részben mert az ódák terjedelme meghaladja az ezen dolgozat nyújtotta kereteket, részben mert megpróbáltam azokat a verseket kiemelni, amelyek valamely más fordításukban közismertté váltak. Az azonban fontos, hogy a verstani táblázatban dekódolt számok itt szerepelnek, azaz Fábchich leginkább az ódákban akarta bemutatni a görög metrika lehetőségeit a magyar nyelvben. Pont ebből ered, hogy amíg a verslábakat mindig pontosan visszaadja, addig a szövegen tudatos változtatásokat végez. Hogy mi ez, arra már az ajánlásban is felhívja a figyelmet: „*...ha már magyar általkötött nadrágban öltöztetem Pindarust, az múzsák anyjának (Mnemosyne) fejére illett, hogy tegyek aranyas főkötőt.*” Valóban, ahol olyan személy- vagy földrajzi nevet talál, amit a magyar közönség számára sem-

mitmondónak érez, azt magyar szóval helyettesíti. Ez nemcsak Pindarosra, hanem az összes görög lírikus fordítására igaz.

Itt már elérkeztünk ahhoz a problémához, mit is jelentett Fábchichnak a dunai „dór” költői nyelv. A magyar nevek használata csak kísérőjelensége az archaizmusokban és újításokban egyszerre bővelkedő nyelvezetnek. Fábchich már morfémák és ragok szintjén is archaizál. Előszeretettel alkalmazza például az el-ki típusú kettős igekötőt, amivel később majd Arany is élni fog. Fábchich az első, aki nagy tömegben használja föl ezt az archaizmust: pl. „El meg vonta dicséretét” (Pind. 38.); „el föl akasztá” (Pind. 71); „el ki ragadta”, „el le bujik” (Pind. 86). Jellemző az a/az névelőpárból az utóbbi szinte kizárólagos használata. Egyébként ezt használta Fábchich a mindennapi beszéd (orációk) és a jegyzetelés során is, pedig a többi észak-dunántúli szerző munkássága tükrében megfigyelhető, hogy már kiveszőben volt és csak a lágy mássalhangzók előtt éltek vele.

Ha a szavak szintjét vizsgáljuk, itt is sok, a XVIII. századra már elfeledett szóval találkozunk, amelyeket Fábchich szeretett volna felújítani; ilyenek például a *buz*, *csötört*, *csom*, *süv* és az, amit végül is sikeresen rehabilitált, az *aggastyán*. Még a szóújítás során is régi szerkezeteket használt föl, – így lett a *chriád* istennéből a régi magyar *váz*=madárijesztő szó felhasználásával *Erdei Váz*.

A mondatok és szintagmák elemzésekor nem választhatjuk el egymástól a szöveg és a metrum kérdését. A szoros metrum sokban befolyásolja a versmondatok szintaxisát, de még ilyenkor is XVI. századból visszaköszönő megoldásokat alkalmazva. Az előbb már idézett záróvers egy félmondata például az Amade Antalnál is sokszor előforduló kettős átmetszés módszerével él:

Merre Magyar Koronának szikra szórja sugárait önti²⁰

Fábchichot ezen megoldásaiért sok bírálat érte, az ilyen szintaktikai permutációk is csak Aranyánál kapnak létjogosultságot. Ráadásul a kortársak úgy látták, hogy Fábchich a görög mondattant alkalmazza magyar fordításában, mivel nem tudja áttranszformálni az eredeti szerkezeteket. Véletlenül sem erről van szó, hiszen például a hagyományos görög mondattan nem ismer sem kettős, sem többszörös igei átmetszést. Hogy ez a lehetőség semmiképpen se merülhessen fel, nem fordítást, hanem saját verset idéztem.

Csak a metrikai táblázat használatát bemutatandó – idézek egy részletet az *I. Olimpiai Óda* fordításából (ΙΕΡΩΝΙ ΣΥΡΑΚΟΣΙΩΙ ΚΕΛΗΤΙ). Fábchich *Leghelyeseb ugyan az víz* címmel fordította le.²¹

[...] 39 Az Olimposi baj viadalnál 4 Jelesb lehetetlen. 39 Ered az jeles éneked inne. 14 Böcsös angyali elmém, 102 Hogy dücsös Hierónak arany palotáiba jutván 49 Kronusi fit Jupiterbe dicsérhess.

A táblázatból kikeresve a következő verslábakat találjuk:

- 39 – Anapestusos négy lábú
- 4 – Iambo Trikeus
- 39 – Anapestusos négy lábú
- 14 – Daktilusok
- 102 – Kertész
- 49 – Daktilus

Hogy a *Kertésznek* nevezett versláb miben különbözik a 101-es *Homérusi hat lábú Daktylustól*, nehéz lenne megállapítani. Fábchich valószínűleg valamelyik hosszabban ejtett dunántúli magánhangzóra alapozta a különbségtételt. Szigorúan betartotta az általa mérvadónak vélt nyelv szakainak eredeti kiejtési alakját; a szönyújtást, mássalhangókettőzést elítélte. „*Dugába dőlnek valamennyi szönyújtók és consonansokat minden ok nélkül kettőzők törekvései...*”, írja a jegyzetekben. A táblázatban egyébként a négy alapverslábból (trocheus, jambus, daktilusz, anapestusz) többet is megkülönböztet, anélkül azonban, hogy különbségüket kifejtene. Rájött, hogy ezekből kombinatorikai úton hívhatók létre a hosszabb sorok, azokból pedig a strófák: „...*miért ne csinálnék mind az négy substantiális Trokeus, lambus, Daktilus, Anapestusbul egy verset, mint most ki mondtam? és miért hogy ex Arte Combinandi 4 szám Huszonnégy-szer változtathatja helyét, ez egy föltételből 24 új verseket készíthetek. Íme!*”

1234 1342 1432 1324 1243 1423
 2134 2314 2431 2143 2341 2413
 3421 3412 3214 3241 3124 3142
 4123 4231 4321 4213 4132 4312”

Tudtommal Fábchich előtt Magyarországon senki sem foglalkozott ehhez hasonló matematikai formalizmussal, de utána sem jó ideig.

Az Ibikhosz-, Bakkilidész- és Pindarus-fordítás úttörő jellege miatt is jelentős; egész a XX. századig nem készült nálunk hasonló. (Ungvárnémeti Tóth sem fordítja Pindaroszt, hanem pindaroszi ódákat ír.) Szapphó és Anakreon esetében más a helyzet, különösen az utóbbit magyarították előszere-ttel a rokkó anakreonitika hatására. Míg Anakreontól csaknem mindent lefordítottak, addig Szapphónak csak a hosszabb (több strófás) verseit dolgozták át, töredékeit azonban elhanyagolták. Fábchich ezeket is mind lefordította, köztük a Radnóti fordításában közismert 30. töredéket:

*Szép anyám! gyolcsom szövevénye nem megy.
 Szép legényemnek ki fogott szerelme,
 Gyújt Venus engem.*

Az anakreoni dalok formája különösen kedvez Fábchich költői-fordítói módszerének. Az archaizálás itt a könnyed hangvétellel találkozik s a kettő keveredéséből egy sajátos egyénien népies hang születik. Fábchich a cím nélküli töredékeknek olyan címetek ad, mint *Komáromi Füge, Batai hintó, Tatárfej, Madártej, Füstfaragó, Toldi Miklós, Nyúl fark, Hamupipőke, Beh kár!, Jó pipás volt, Pünkösdi rózsa* stb. A legjellemzőbb példa talán mégis az alábbi 41. töredék:

Eszemiszomszki

*Örömost igyunk Tokaj bort,
 Bromius nagy isten áldjon.
 Bromius találta táncunk,
 Nagy örömmel ének áldja,
 Nagy örömmel áldja tréfa.
 [...]
 Haszon itten ennem innom,
 Muzsikára ropni táncot,
 Kenetekkel illatozni,*

*Trufálódni asszonyokkal.
Meregessen hét csöbör bút,
Kinek abba kedve tartja.
Örömost igyunk Tokaj bort,
Bromius nagy isten áldjon.*

Fábchich nem a népköltészetből, nem is a nemesi közköltészet felől jut el a népiességhez, hanem az anakreoni idill, a bor és a szerelem görög képvilágának és sajátos archaizált nyelvezetének összefonódásából. Az olyan részek, mint „Szerelmem, Galambom, honnét van illatod most?"; „Mihelyt iszom borocskát, nyavalyát pokolba küldök” vagy „Szeretöm legény ha járja, iszom eggyet és dudálok, hiacint virág bokréta koszoruzzon, az leányok szeretöm, velünk ha játsznak” kétségtelenül ezt a tendenciát erősítik.

Fábchich jegyzetei közé illesztett saját verseivel is ezt az archaizáló és könnyeden népies hangvételt üti meg, nemegyszer az önmagáért való formajáték kedvéért. Szándéka szerint ezekkel a versekkel a magyar nyelvben rejlő lehetőségeket akarja bemutatni, egyenrangúságát a görög nyelvével, előnyét a latinnal szemben: „Lássák az napnyugoti kásaszájú Deák Uraimék, miért nem tudták az m, n bötüket karikásan kimondani, mi Magyarok az Görögökkel napkeleti nyelvünket hoztuk magunkkal, meg is tudjuk Görög Atyánkfiaival nemcsak Cícnus, Kadmus, hanem tukma, vakmerő, zúzmarást is pördíteni.”

Példaverseiben már csak a forma, éspedig a görög mértékű verslábakkal való játék dominál: „Dithyrambo fuvalkodott, hosszú igékbül készült vers. Hegezandernek az Zofistákra írt versét hozzák példájul. [...] Skaligyér József eképp próbálja Deákra fordítani:

*Silonicaperones, vibrissasperomenti,
Manticobarbicolae, exterbropantiae,
Planipedatqvelucernitui, sussarcinamicti,
Nocitalatentivori, noctidolostudii,
Pullipremoplagii, sutelocaptiotricae,
Rumigeraucupidae, nugicanoricrepi.*

ne hadd magad Magyar:

*Borszemszörbekomorfejük, orlyukkiszörrevadálluk
Köpönyegesbajuszuk, medribetálvakarók,
Sárbamezitolábokravilágmutatóvasashordók,
Ejtszakititkonevők, éjjelicsalfakohok,
Ördögtuujamicsirkelepók, szörszálóthasítók,
Udvarifüstfaragók, encembencikofák.”*

Legérdekesebb talán az a példavers, amelyben az egy versben előfordulható verslábak lehetőségeit vizsgálja Fábchich s amely tartalmi és ritmikai tényezők mellett vizuális információt is hordoz:

„Nagy Jól Tévdőmnek, Ünnepi Neve Napjára ez csonka Orsót, nem tudom mi ragadtatásomban esztergároltam:

8 Fő Tisztöletü
 12 Somogyi Lipótnak
 13 Ezekiel szekerét .
 41 Nem poroszka, négy röpülő
 43 Oroszlán, Ökör, Ember, Sas
 27 Ragadozva frisen magasabb
 60 Ég felé föllyebb Szkófiomával
 73 Kérkedvén legerősb kezében első,
 85 Második botát, keresztét harmadik,
 67 Aranyos gyürejét körömében utolsó
 78 Fogva Menyégbe vadász ragyogó szeget: az Sas
 102 *Szent Lipót Napodon tetőjén öt órakkor estve*
 78 Horgas hidas Duna partjainak maga mellé
 122 Kelet felé Dalomnak ez szögére szegzetött
 52 Delfinius, Magyarul kediglen neve
 74 Nagy körösztt csillag negyedés szömére
 38 Fel kötözi mutogatja nekünk
 45 Ájtatos, Vendég szerető, és
 37 Tudományos Erdem Hírét,
 42 Mind valamennyi láthassa
 28 Napkeletbe nyugaton
 18 Északi Délivel
 5 Négy Magyar
 Ország”

A kis vers ráadásul egyetlen többszörös szintaktikai átmetszést tartalmazó mondat; nehéz megértéséhez az is hozzájárul, hogy egy asztrológiai enigmával van módunk. Formajáték persze ez is, de hasonlóval még sokáig nem találkozunk a magyar költészetben.

Fogadtatás

Mivel az előzetes kampány ellenére is igen kevesen érdeklődtek a *Pindarus* iránt, Fábchich anyagi hasznot nem remélt a kiadástól. Mindössze egy német nyelvű kritika jelent meg róla, az is inkább csak a formai dolgokat el. líti, az ajánlásokat és a terjedelmes jegyzetanyagot bírálja.²² Kísérőverseket mellékelve hozzá Fábchich megküldte a kötetet azoknak az embereknek, akiktől elismerést remélt. Ezekből a versekből a Virág Benedekhez küldött maradt ránk; Virágra a vers is és a kötet is nagy hatással volt, még jóval később is lelkesülten írja Kazinczynak: „Vale Kedves Kazinczym és menél előbb énekeld el *Pindarus*ból: »Ha nyújtanom lehetne« vagy »Szerelmesem galambom«.”²³ Kazinczynak addigra azonban már kialakult álláspontja van Fábchichcsal szemben, költőként, fordítóként maximálisan elutasítja, barátként elfogadja. Ez a doktriner kritikai nézőpontból eredő ambivalens érzelmi alapállás nagyon jellemző Kazinczyra, elég akár Berzsényivel, Csokonaival vagy Földi Jánossal való kapcsolatára gondolnunk. Virághoz írt válaszlevele is ezt a kettősséget mutatja: „Nevesse verseit, a'kinek azok nem tetszenek; pattanjon meg a kacagásban, mint a'hogyan én szintén megpattantam [...] piszkálja arhcaizmusait, versinek zordonságát, hibás constructióit, de úgy áldjon meg engem az áldások Istene, hogy Fábchich egyike a szeretetre legméltóbb embereknek! hogy Fábchich a maga nemében nagy ember! és ha ő meghal egyszer, hamvait elszórnám, hogy minden ízéből támadjon ismét egy F.”²⁴ Három év múlva Kazinczy már jóval erősebben bírálta Fábchich fordításnyelvét, recsegősnek, dórnak, affektálnak írva le azt. Jellemző, hogy ebben az időben személyes kapcsolatuk még kedvezőben alakult, szó volt róla, hogy a kis Kazinczy Iphigéneának Fábchich lehetne a keresztapja.

S bár a *Pindarus*ra kedvező válasz is érkezett (Nagy József győri főszolgabíró még verset is írt róla), Fábchich Kazinczy elutasításától elkeseredve, nem foglalkozott vele többet.

Utolsó évei

Szinte fanatikusán, újult erővel kezdett újra dolgozni: Rájnis javaslatára elkezdte fordítani a görög tragédiákat. Mikor barátja, a triász második tagja is eltávozott Győrből, bezárkózott házába és ott csak a fordításnak élt. Négy év alatt lefordította a korban ismert összes görög tragédiát(!), mindezidáig egyedüli teljesítményt nyújtva a magyar irodalomban. Kiadásukra már nem gondolt, de Euripides *Iphigéneáját* Kazinczy lányának ajánlva elküldte Széppalomra. Ez időben röpiratot írt *Mi hír Budán? vagy Fancsali Feszület* címmel

egy Tudományos Országgyűlés összehívását sürgetendő. Valószínűleg Kultsár István 1804-ben a *Magyar Kurír*ban kiírt pályázatára készítette, de soha sem küldte el. Olyan feladatokat tart okvetlenül megoldandónak, mint a Tudós Társaság tényleges megalapítása, keleti nyelvi tanszékek állítása, magyar egyházi és katonai nyelv bevezetése, a cenzúra szabályozása, régi auktorok (köztük „gyékényes auktorként” említve pl. a *Toldi* és a *Salamon és Markalf*) betűhív újrakiadása, ingyenes közkönyvtárak fölállítása vagy átfogó Grammatika készítése.

1808 júliusától beszüntette a jegyzetek, kéziratok készítését – súlyos köszvénye akadályozta az írásban. Paptársánál húzódott meg Sövényházán, csak könyvtárát rendezni járt be Győrbe. 1809-ben még ezt az utolsó örömét is elvesztette; a napóleoni hadak ágyúitól kigyulladt a városnegyed, ahol háza állt. Teljes könyvtára odaveszett, valószínűleg kéziratok egy része is bennégett. A tűz oltása közben tüdőgyulladást kapott, s a betegség és a teljes lelki összeomlás hatására két hónap múlva 1809. december 23-án meghalt.

„A nemzetnek javára élvén, illő, hogy emlékezete tisztelettel adassék által a jövőendő kornak, és azok, kik rövid látásból, nevelték írásait, [...] oktatást végyenek, s az érdemeit becsülni megtanulják.” Kazinczy írt így Fábchich halála után három hónappal, feltehetően magára is értve a fönti sorokat. Tervbe vette, hogy átdolgozva kiadja Fábchich munkáit, de tervét nem tudta megvalósítani. (Hogy evvel nyert-e vagy vesztett volna Fábchich életműve, az más kérdés.) Kazinczy epigrammát szentelt halott barátjának és volt irodalmi ellenfelének a *Tövisek* és *Virágok*ban elismerve, de mégis elutasítva benne a Fábchich által járt poétikai utat:

*Fábchich vala nevem. A kegyes Múzsák zörgő
Cziterát adának énnekem. Iszonyodással fut
Zengése elől az a kir' ők nem mosolyogtak
De nem fut, a kit felavatának és értik,
Hogy nincs tulajdon kecsek hiján, midőn a szép
Ifjak s leányok tánca közzé rekénnyel
Koszorúzva lép a kopasz Anakreon s rekkent
Szózáttal ő is dalja Kómust és Éránt,
S neveli a kéz örömet. Engem is kedvelj
Szeretett hazámnak hív fija! Nem ád azon egy bájt
Sváda mindennek. Szerettem a nyelvet,
Buzogtam én is érte. Nevemet tiszteld s álld!*

* * *

Egy életutat vázoltam itt fel, segítségül híva egy régen elfeledett fordítás-gyűjteményt. A művek és az életpálya nemcsak filológiai unikumként kelt-hetik föl érdeklődésünket. A könyvtárnyi kiadatlan írás és a pár év alatt elfelejtett alkotó jelképek: az egymást kiszorító lehetséges irodalmak párhuzamos evolúciójának jelképei. A számunkra furcsa, ma már valóban „zörgősnek” ható versek jellemző példái annak a „másik útnak”, amely egyenrangú társa és méltó oppozíciója volt a kétszáz éve kanonizálódó magyar költői nyelvnek.

Hogy jó költő volt-e Fábchich József vagy csak közepes, nem e dolgozat feladata eldönteni. Annyit kétségtelenül megérdemel, hogy tudjunk róla, olvassunk bele könyvébe és ítéljük meg tetszésünk szerint.

Fábchich nyomtatásban megjelent munkái

- Apotheosis Herostrati festis honoribus rev. dni Antonii Mailath de Székely, dum ad latus ill. ac rev. dni episcopi Jaurinesis ascisceretur, anno 1788. XII. Kal. Maji dicata. Jaurini.
 Ünnepi vers főtiszt. Balogh Sándor úrnak győri kanonokságba való iktatására. Komárom, 1794
 Tudósítás Pindarus Anakreon munkájának fordítása iránt. Győr, 1803
 Vas Vármegyei Kőszögi Fábchich József Az Magyar föl állítandó Tudós Társaságnak az XI-dik Szám alatti Tagjátul Magyarra fordítottatott Pindarus Alceus Záffo Stezikorus Ibikus Anakreon Bakkilides Szimonides Alkmán Arkilokus. Győrben, 1804
 Méltos Wilt József úrnak győri püspökségbe való mind szent havának 21dik napi fényes iktatására, Győr, 1806
 Verses előbeszéd Kovács Pál: Magyar példa és közmondásai. Győr, 1794

Fábchich magyar nyelvű kéziratái

- Vegyes irományai. 1788. 466. Fol. Hung.
 A magyar ruhába öltözött bajuszos magyarországi papnak védelmezése. é. n. 207. Fol. Hung.
 Pray Györgynek krónikájából való bengészés. 1790. 412. Fol. Lat.
 Egyházi beszédek. 1790–97. 121. Oct. Hung.
 Magyar Kálepinus. 1791–95. 14. Fol. Hung.
 Kengyelfutó. 1794. 13. Fol. Hung.
 Kengyelfutó. 1796. 15. Fol. Hung.
 Escilosnak hét tragédiája. 1803. 22. Fol. Hung.
 Pindarus, Alceus stb. fordítása. 1803. 24. Fol. Hung.
 Szofokles hét tragédiája. 1803. 23. Fol. Hung.
 Euripides hét tragédiája. 1803. 25. Fol. Hung.
 Aeschylus, Sophocles, Euripides tragoeiái. 1823–1808. 21. Fol. Hung.
 Kisseb verszetei. 1804. 526. Quart. Hung.
 Felsőleges csász. Károly feo Hercegtül. 1807. 274. Fol. Hung.
 Mi hír Budán? é. n. 16. Fol. Hung.
 Experta ex X. ut Tök könyvnek eltépése. 1808. 200. Fol. Hung.

- 1 Mivel a terjedelmes című művet később Fábchich is csak *Pindarusként* említi, a továbbiakban én is így fogok rá hivatkozni.
- 2 *A magyar kritika évszázadai*, szerk. SÓTÉR István, Bp., 1983, I. köt., 413.
- 3 Pl. Szemere Pál 1810-es levele Kazinczyhoz egy Berzsenyivel folyó beszélgetésről: „(B.: [...]) az örömhöz írt dal Kazinczynak nem tetszett, pedig ez nekem kedves darabom. [...] Miért ellensége K. a dunamelléki szavaknak? Én némelyeket meghagyok benne munkámban.” S hogy lássuk, hogy a szembenállás nem pusztán a nyelvjárások különbségein, de poétikai kérdéseken is alapszik, érdemes megnézni a levél folytatását. Szemere Vitkovics és Berzsenyi beszélgetéséről tudósít: „Azzal Baróti Szabó, Rájnis, Fábchich, Ráth, Kis Jánosról beszéle, s a poharak ürültek. [...] »Ne féljen az úr, mfg én élek, nem vesznek erőt rajtunk a szonettek.« Bravó, nevette Kölcsey a tréfának.” (Még pár esztendő, és Kölcsey megírja a Berzsenyit elnémitő recenzióját.)
- 4 BARTHA György, *Fábchich József élete és munkái*, Esztergom, 1899.
- 5 HORVÁTH Endre, *Köszegi Fábchich József*, Tud. Gyűjt., 1829, I., 54–68.
- 6 TAKÁTS, 1890.
- 7 Jellemző adalék pedagógiai módszeréhez a délutáni hadi játékok menete: a diákokat két csoportra osztotta, magyar és török felekezetre, ezek között folyt a jelképes háború. A török felekezet tagjai azonban mindig többen voltak, mint a magyarok, és ha esetleg kedvezni akartak az „ellenségnek”, Fábchich kizárta őket a további játékból. A dolog kísértetiesen emlékeztet Esterházy Péter egri toleranciajátékára. (Lásd: E. P., *Feljegyzések az Elefántcsonttoronyból*, 1990.)
- 8 HORVÁTH Endre, *i. h.*
- 9 HADNAGY László, *Fábchich József mint nyelvész*, Bp., 1944.
- 10 OSZK, 207. Fol. Hung.
- 11 Vö. RÁJNIS *Beste lélek Karaff (népszerű Diatribe az alkalmatlan köszöngetők ellen...)* c. munkájával.
- 12 *Apotheosis Herostrati...*, 1788.
- 13 HADNAGY László, *i. m.*
- 14 BARTHA György, *i. m.*
- 15 *Ünnepi vers Főtiszt Balogh Sándor úrnak...*, 1794.
- 16 BARTHA György, *i. m.*
- 17 Uo.
- 18 *Levelei*, VII. 320.
- 19 *Miscellanea manuscripta*, OSZK. 11. Quart. Hung.
- 20 Vö. „*Mások ugyan lesegetik pillantásim kísérgetik*” (Amade Antal) Idézi: HORVÁTH Iván, *A vers*, Bp., 1991, 141.
- 21 Trencsényi Waldapfel Imrénél „*Legjobb csak a víz*” (*Görög költők antológiája*, Bp., 1959).
- 22 SCHEDIUS Lajos, *Magyarra fordított Pindarus*, Zeitschr. Ung. 1804, VI, 187–188.
- 23 Virág Benedek levele Kazinczynak (idézi: BARTHA, *i. m.*) – jellemző, hogy Virágnak azok a fordítások tetszettek, amelyek leginkább a népies műdal-formához vannak közelebb.
- 24 Kazinczy levele Virág Benedekhez, 1807. júl. 8. (Idézi TOMPA József, *A művészi archaizálás és a régi magyar nyelv*, Bp., 1972, 71.)